

PRACE GEOGRAFICZNE

zeszyt 173, 2023, 109–132

doi: 10.4467/20833113PG.23.023.19235

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ

Komisja Geograficzna, Polska Akademia Umiejętności

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

JĘZYK IRLANDZKI W PERSPEKTYWIE GEOGRAFICZNEJ

Bożena Gierek

The Irish language in geographical perspective

Abstract: The situation of the Irish language in the Republic of Ireland is quite paradoxical because in the country's constitution it has the status of the national and the first official language, and it is used on a daily basis by a relatively small number of citizens. Nevertheless, it has a place in public space legally guaranteed, as all official signs must have names and inscriptions in Irish and English – in that order. This also applies to placenames and other elements of the geographical environment – that belong to the cultural heritage of the Irish people – which are the main focus of the author of this article. In the case of *Gaeltacht* areas considered to be the stronghold of the Irish language, the placenames should be given only in Irish. The article comprises two main sections, not counting the Introduction and Conclusions. In the first one are raised issues related to contemporary times whereas the second one is devoted to the mythical onomastics of Ireland, on which the contemporary one is based. In the article, the author used ethnographic and folklore materials, as well as onomastics and statistical data.

Keywords: Irish language, legend, myth, onomastics, placenames

Zarys treści: Sytuacja języka irlandzkiego w Republice Irlandii jest dosyć paradoksalna, bowiem ma on w konstytucji kraju status języka narodowego i pierwszego oficjalnego, a na co dzień posługuje się nim stosunkowo niewielka liczba obywateli. Tym niemniej prawnie ma on zagwarantowane miejsce w przestrzeni publicznej, jako że na wszelkich oficjalnych tablicach i znakach drogowych nazwy i napisy powinny być podane w języku irlandzkim i angielskim –

właśnie w tej kolejności. Dotyczy to również nazw miejsc oraz innych elementów środowiska geograficznego – należących do dorobku kulturowego Irlandczyków – na których głównie koncentruje się autorka tegoż artykułu. W przypadku obszarów *Gaeltacht*, uważanych za ostoję języka irlandzkiego, nazwy miejsc powinny być wyłącznie w tymże języku. Artykuł składa się z dwóch głównych części, nie licząc Wprowadzenia i Wniosków. W pierwszej z nich zostały poruszone kwestie dotyczące współczesnych czasów, natomiast druga część poświęcona jest mitycznej onomastyce Irlandii, na której zasadza się współczesna. Autorka napisała artykuł w oparciu o materiały etnograficzno-folklorystyczne, onomastykę oraz dane statystyczne.

Słowa kluczowe: język irlandzki, legenda, mit, nazwy miejsc, onomastyka

Wprowadzenie

Język irlandzki należy do rodziny języków celtyckich, a dokładniej do grupy języków Q-celtyckich, do której zalicza się również język szkocki oraz mański. Języki tej grupy zwane są także goidelskimi¹ lub gaelickimi. Według innego podziału irlandzki należy do języków wyspiarskich; w drugiej grupie są języki kontynentalne. III w. p.n.e. był okresem największej potęgi plemion celtyckich. Zamieszkiwały one tereny (por. Cunliffe 1979): od Morza Czarnego na wschodzie po Atlantyk na zachodzie; na północy od Wysp Brytyjskich, poprzez południowe obszary Niderlandów², Średniogórze Niemieckie, oraz południową Polskę; na południu od północnej Hiszpanii (Galicja³), poprzez południe Francji, północne Włochy (*Gallia Cisalpina*), północne krańce Słowenii, Chorwacji i Serbii, południowe krańce Węgier, południową Bułgarię oraz północno-zachodnią Turcję. Jeśli przyjąć, że język tartarzański jest językiem celtyckim (zob. Koch 2009), to wtedy granicę południową należy przesunąć do południowo-zachodnich obszarów Portugalii i Hiszpanii. O tych terenach wzmiankował już grecki historyk Eforos, który w IV w. p.n.e. donosił⁴, iż „Celtica” – tereny zajmowane przez Celtów – obejmuje „większość Iberii”, sięgając po „Gades” (Koch, Carrey 2003: 6), czyli dzisiejszy Kadyks w pobliżu Gibraltaru.

Po okresie dominacji w Europie i Azji Mniejszej nadszedł dla Celtów czas porażek, które rozpoczęły się już w III w. p.n.e. Niemalże równoczesne ataki dokonywane na nich z trzech stron przez Germanów, Daków i Rzymian doprowadziły ostatecznie do ich klęski na przełomie er. Zostali oni zepchnięci na zachodnie krańce Europy. Jedynie na terenie Irlandii zachowali swoją niezależność aż do okresu podbojów

¹ W staroirlandzkim języku celtycki nazywano *Goidelic*, a osobę posługującą się nim – *Goidel*.

² Używam współczesnych nazw państw.

³ Nazwa pochodząca od Celtów, którzy w zależności od tego, kto używał nazwy i do jakich terenów przez nich zamieszkiwanych się ona odnosiła, byli nazywani: *Κελτοί* [*Keltoi*], *Γαλάται* [*Galatai*] (gr.); *Celtae*, *Galli*, *Galatae* (łac.).

⁴ Jego przekaz zachował się w *Geographika* („Geografii”) Strabona (4.4.6), greckiego historyka i geografą, żyjącego na przełomie er.

wikingów, a te zaczęły się od sporadycznych wypraw w VIII wieku. Pomimo iż panowanie plemion celtyckich na większości zajmowanych przez nich ziem skończyło się, to wpływy kulturowe wciąż się utrzymywały. I tak, św. Hieronim ze Strydonu, piszący w drugiej połowie IV w. n.e., donosił, że Galatowie mieszkający w Azji Mniejszej⁵, chociaż mówią po grecku, to „mają swój własny język [to znaczy celtycki] i jest on niemal identyczny z tym, którym posługują się mieszkańcy Trewiru” (Jerome 2010: 134), obecnie na terenie Niemiec. Z czasem potomkowie podbitych plemion celtyckich przejęli język Rzymian i Greków oraz germańskich plemion.

Obecnie do żywych języków celtyckich zalicza się: bretoński (we Francji), gaelicki irlandzki, gaelicki szkocki, gaelicki mański (na wyspie Man), walijski oraz kornwalijski (kornicki), choć co do ich stopnia żywotności, zwłaszcza kornickiego, można mieć zastrzeżenia (por. Price 2000). Interesujące jest to, że obszary, na których w mniejszym lub większym stopniu zachowały się języki celtyckie, znajdują się na najbardziej na zachód wysuniętych krańcach Europy, stąd są one nazywane „krawędzią celtycką” lub „krawędziami celtyckimi” (zob. Cunliffe 1979: 200).

Ślady bytności Celtów w Europie i Azji Mniejszej zachowały się w bogatym onomastycznym krajobrazie. Wiele dzisiejszych miast powstało na założeniach takich osad celtyckich, jak: Mediolan, Bolonia, Bergamo we Włoszech; Wiedeń w Austrii; Colchester i Londyn w Wielkiej Brytanii; Paryż i Lyon we Francji. Dokładne informacje dotyczące celtyckich nazw miejsc można znaleźć w takich publikacjach, jak: *Ancient Celtic Place-Names in Europe and Asia Minor*, autorstwa Patricka Simsa-Williamsa (2006); oraz *Dictionary of Continental Celtic Place-Names. A Celtic Companion to the Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, autorstwa Alexandra Falileyeva, Ashwina E. Gohila i Naomi Ward (2010).

Do języka irlandzkiego w perspektywie geograficznej można podejść z różnych stron, poruszając różne zagadnienia (zob. Vidal de la Blache 1965; Williams 1988; Tuan 1990; Mitchell 2001; Auer, Schmidt 2010; Horton, Kraftl 2014). W moim artykule pomijam kwestię przestrzennego rozmieszczenia obszarów *Gaeltacht* oraz zmian ich granic na przestrzeni czasu ze względu na bardzo dobre opracowanie tego tematu w licznych publikacjach (np. *Athbheochan* 1965; Ó Danachair 1969; Ó Riagáin 1992 i 1997; Nic Craith 1999; Ó Giollagáin i in. 2007; Ó Giollagáin, Mac Donnacha 2008). Mnie, jako religioznawcę i kulturoznawcę, interesuje ujęcie języka irlandzkiego w perspektywie geograficznej w powiązaniu z dorobkiem kulturowym Irlandczyków, który obejmuje mityczne wydarzenia oraz zmitologizowane wydarzenia prehistoryczne. To właśnie w takich źródłach przedstawione są mechanizmy nadawania nazw elementom środowiska geograficznego.

⁵ Stolicą Galacji była Ankara.

Język irlandzki we współczesnej Irlandii

W Republice Irlandii obszary uważane za ostoję języka irlandzkiego są nazywane *Gaeltacht*⁶. Obejmują one następujące hrabstwa: Cork, Donegal, Galway, Kerry, Meath, Mayo i Waterford (ryc. 1). Pomimo różnych inicjatyw podejmowanych od czasu uzyskania niepodległości (w 1922 r.) przez kolejne rządy Irlandii⁷ sytuacja języka pogarsza się z roku na rok. Nie pomaga nawet to, że w konstytucji Republiki Irlandii ma on status języka narodowego oraz pierwszego oficjalnego języka (*Bunreacht na hÉireann* 2012: 8). Ostatni spis ludności – z 2022 roku – wykazał, że w Republice Irlandii było wtedy 5 149 139 osób, w tym 631 785 (12%) obywateli innych krajów. Liczba osób, które podały, że potrafią mówić po irlandzku wyniosła 1 873 997, co stanowiło 40% populacji od 3 roku życia wzwyż. Spośród nich 623 961 (33%) osób zaznaczyło, że posługują się irlandzkim na co dzień, zarówno w obrębie, jak i na zewnątrz systemu szkolnego. W tym drugim przypadku liczba osób wyniosła 71 968, co stanowiło 3,8% w stosunku do liczby osób zgłaszających umiejętność posługiwania się językiem, a ok. 1,4% w stosunku do liczby wszystkich mieszkańców Republiki Irlandii. W grupie osób, które zgłosiły, że potrafią mówić po irlandzku, jedna czwarta nigdy nie mówiła w tym języku, a jedynie 10% mówiło bardzo dobrze, natomiast 55% – niezbyt dobrze. Na terenach *Gaeltacht* mieszkało ponad 106 000 ludzi; 66% z nich było irlandzkojęzycznymi. Niewiele ponad 20 000 osób mieszkających na tych terenach posługiwało się irlandzkim na co dzień, co stanowiło 31% osób irlandzkojęzycznych. Najwyższy odsetek osób irlandzkojęzycznych posługujących się tym językiem na co dzień odnotowano na terenie hrabstwa Galway (39%). W samym mieście Galway było to jedynie 8%. Dla porównania, największą grupę osób (ponad 10 800), niebędących obywatelami Republiki Irlandii, mieszkających na jej terenie, mówiących po irlandzku stanowili Polacy (13% wszystkich Polaków)⁸. Nie wiadomo jednak nic o stopniu zaawansowania ani o częstotliwości używania tego języka przez nich.

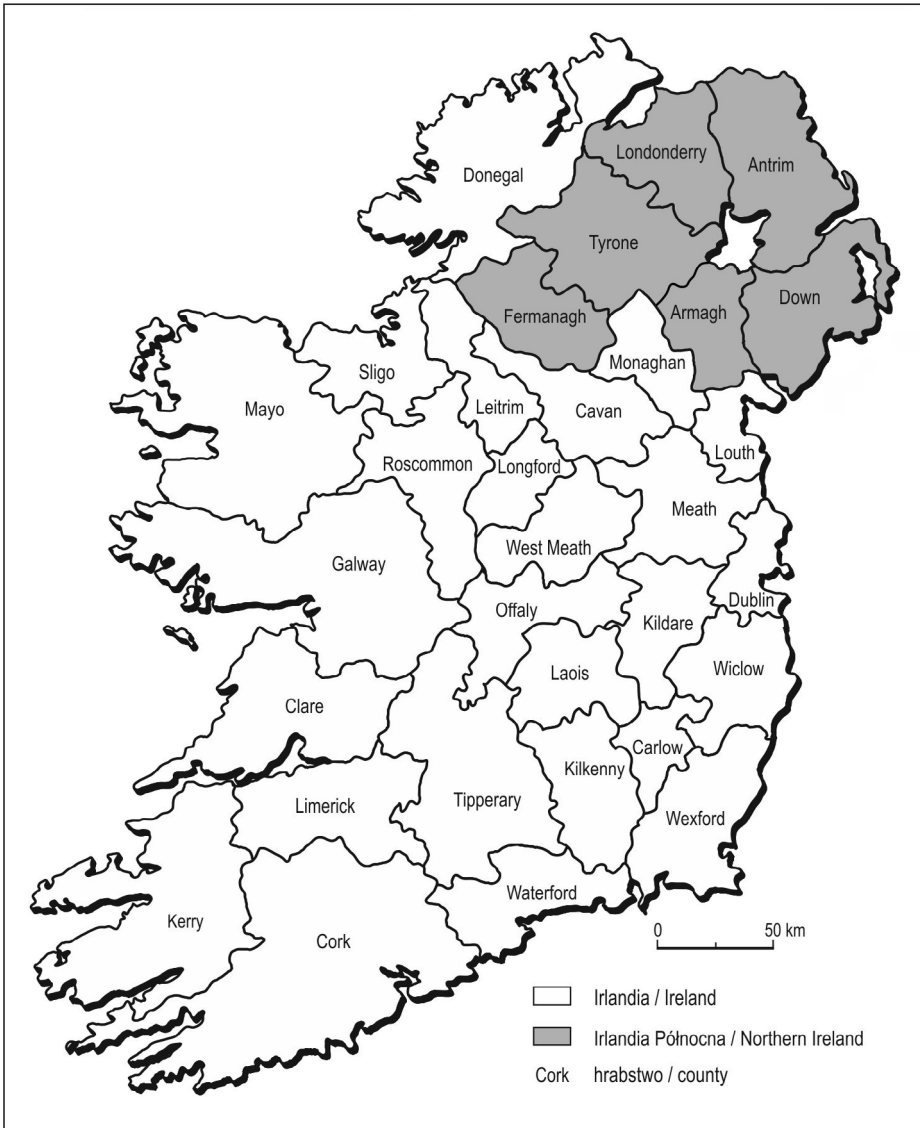
Spis narodowy przeprowadzony w Irlandii Północnej w 2021 roku wykazał, że dla 6000 osób mieszkających na tym terenie irlandzki był głównym językiem. Stanowiło to 0,3% wszystkich mieszkańców Irlandii Północnej w wieku od 3 lat wzwyż. Dla porównania, polski był językiem głównym dla 20 100 osób, co stanowiło 1% ogółu mieszkańców⁹.

⁶ Więcej na temat *Gaeltacht* oraz języka irlandzkiego w: Gierek 2018. *Gaeltacht* na mapie zob. np. <https://data-osi.opendata.arcgis.com/datasets/8351d406db9a4e0ebefc897d03a6cf9/explorer?location=53.461492%2C-7.386254%2C7.00>.

⁷ Od 1922 roku jako Wolne Państwo Irlandzkie (*Saorstát Éireann*), od 1949 roku jako Republika Irlandii (*Poblacht na hÉireann*). Więcej na temat sytuacji politycznej Irlandii zob. np. Gierek 2018.

⁸ Zob. rezultaty spisu narodowego: Central Statistics Office, www.cso.ie/en/.

⁹ Zob. rezultaty spisu narodowego: Northern Ireland Statistics and Research Agency (2022), Census 2021. Main statistics for Northern Ireland. Statistical bulletin. Language, <https://www.nisra.gov.uk/system/files/statistics/census-2021-main-statistics-for-northern-ireland-phase-1-statistical-bulletin-language.pdf>.

Ryc. 1. Mapa Irlandii z podziałem na prowincje i hrabstwa

Fig. 1. Map of Ireland Provinces and Counties

Źródło: opracowanie własne.

Source: own elaboration.

W Republice Irlandii na mocy Ustawy o Oficjalnych Językach z 2003 roku (*Acht na dTeangacha Oifigiúla 2003*) oficjalne nazwy miejsc, spośród których znalazły się nazwy prowincji, hrabstw, miast, wsi, baronii, parafii, terenów miejskich, okręgów, regionów i miejsc¹⁰ muszą być w języku irlandzkim i angielskim. Wyjątek stanowią obszary *Gaeltacht*, gdzie takie nazwy mają być wyłącznie w języku irlandzkim (zob. część 5 Ustawy). Tak w jednym, jak i w drugim przypadku nie jest to zawsze przestrzegane. Interesująca była próba zmiany angielskiej nazwy miasta Dingle w hrabstwie Kerry na irlandzką – An Daingean (Úi Chúis). Nie zgodzili się na to jego mieszkańcy, których większość w plebiscycie w 2006 roku opowiedziała się za dwujęzyczną nazwą¹¹.

Można by oczekiwać, że nazwy miejsc są zrozumiałe dla osób posługujących się danym językiem. W Irlandii nadawanie nazw elementom środowiska geograficznego rozpoczęło się około 400 roku. Jednak proces ten, jak i ciągłość przekazywania tego dorobku z pokolenia na pokolenie zostały przerwane, a nawet nastąpił regres na skutek anglicyzacji tych nazw. W efekcie tego uległy one wyobcowaniu z rodzimnej kultury i ziemi¹² (por. Bradley, Kennelly 2008: 256). Zostało to przedstawione w słynnej sztuce Briana Friela, *Translations* („Tłumaczenia”), po raz pierwszy wystawionej w Derry w Irlandii Północnej w 1980 roku. Miejsce wystawienia tej sztuki jest bardzo wymowne. Należy dodać, że na oficjalnych mapach Irlandii Północnej miasto to nosi nazwę Londonderry. Mamy tutaj do czynienia z jej podwójną anglicyzacją, bowiem irlandzka nazwa Doire, oznaczająca „Gaj Dębowy” lub „Las Dębowy”, została zmieniona na Derry, a następnie dodano do niej „London”, podkreślając łączność z Anglią. Używanie irlandzkiej nazwy w obecności brytyjskich lojalistów może być niebezpieczne, o czym mogłam się sama przekonać.

Akcja sztuki *Translations* rozgrywa się w małej irlandzkojęzycznej miejscowości w hrabstwie Donegal w 1833 roku. Oprócz tego, że Friel podkreśla w niej hermetyczność języka, to również ukazuje paradoks, a mianowicie brak zrozumienia przez wielu Irlandczyków dla swojego języka, nie mówiąc o intymnej więzi z nim. Tę grupę reprezentuje w sztuce powracający do rodzinnej wsi syn tamtejszego nauczyciela. Z drugiej strony mamy młodego angielskiego porucznika, dla którego zamiana irlandzkich nazw na angielskie jest „pewnego rodzaju eksmisją”, „wytarciem”, „wyrwaniem z korzeniami” (Friel 1996: 422). Jak wiadomo, żadne tłumaczenie nie jest wierne, nie może oddać istoty oryginału. W przypadku nazwy miejsca nie tylko

¹⁰ W Irlandii są cztery historyczne prowincje: Connacht (na zachodzie), Munster (na południu), Leinster (na wschodzie) i Ulster (na północy). Obecnie większa część Ulsteru należy do Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. Mniejszymi jednostkami są: hrabstwa (32, z tego 26 w Republice Irlandii). Mapy rozmieszczenia prowincji i hrabstw zob. np. <https://www.wesleyjohnston.com/users/ireland/geography/counties.html>.

¹¹ Więcej na ten temat w: Gierek 2018: 339–340.

¹² Susan Gal (2010: 47–48) podaje przykład węgierskiej ludności wiejskiej, która na skutek kolektywizacji przeprowadzonej przez komunistów utraciła „gęsto, zrytualizowane i ucieleśnione poczucia miejsca” (*senses of place*).

zubaża ono sens poszczególnych słów, ale prowadzi do zatracenia pochodzenia tejże nazwy. Ile bowiem osób wie, co kryje się na przykład pod nazwą Londonderry?

Wprawdzie po uzyskaniu niepodległości przez Irlandię przywrócono nazwy irlandzkie, jednak ich pierwotne znaczenie nie jest znane wielu Irlandczykom, a może nawet ich większości. W 1969 roku Coimisiún Logainmneacha (Komisja ds. Nazw Miejsc) opublikowała wykaz oficjalnych irlandzkich nazw – *Ainmneacha Gaeilge na mBailte Poist* („Irlandzkie nazwy miast pocztowych). Ustawa z 1973 roku dotycząca irlandzkich odpowiedników nazw miejsc nadała tym irlandzkim wersjom prawny, acz ograniczony status, bowiem nazwa miejsca pozostała wyłącznie w języku angielskim, a irlandzka wersja miała zastosowanie jedynie do użytku oficjalnego. Równorzędny status z nazwami angielskimi irlandzkie otrzymały dopiero na mocy Ustawy o Oficjalnych Językach z 2003 roku.

Baza z irlandzkimi nazwami miejsc, z dokładnym podaniem ich lokalizacji, jest dostępna w wersji elektronicznej na stronie www.logainm.ie. To m.in. na tej stronie można znaleźć słowniczek popularnych słów występujących w irlandzkich nazwach miejsc:

- *baile* („miasteczko”, „miasto”), np. w Baile Átha Cliath¹³ (ang. Dublin);
- *cill* („kościół”), np. w Cill Dara (ang. Kildare) → Kościół Dębu;
- *bóthar* („droga”), np. w An Seanbhóthar (ang. Shanavoher) → Stara Droga;
- *mór* („duży”), np. w An Aird Mhóir (ang. Ardmore) → Duża Wysokość (tutaj w znaczeniu wzgórza, wzniesienia);
- *cnoc* („wzgórze”), np. w Cnoc an Locha (ang. Knockalough) → Wzgórze Jeziora;
- *loch* („jezioro”, „włot”), jak wyżej;
- *beag* („mały”), np. w An Baile Beag (ang. Ballybeg, Littletown) → Małe Miasto;
- *cluain* („łąka”), np. w Cluaine (ang. Clooney, Cloona) → Łąka;
- *droim* („grzbiet”), np. w Droim Derg (ang. Drumderg) → Czerwony Grzbiet;
- *coill* („las”), np. w Coill an Ghleanna (ang. Glenwood) → Las Doliny;
- *carragh* („skała”), np. w Carraig Fhearghais (ang. Carrickfergus) → Skała Fergusa;
- *ráth* („okrągły fort”), np. w Cnoc na Rátha (ang. Knocknarahe) → Wzgórze Fortu;
- *lios* („okrągły fort”, „ogrodzenie”), np. w Lios an Uisce (ang. Lissaniska) → Fort Wody;
- *dún* („fort”), np. w Dún na Gall (ang. Donegal) → Twierdza Obcych¹⁴;
- *oileán* („wyspa”), np. w Tír Oileáin (ang. Terryland) → Kraina Wyspy;
- *caisleán* („zamek”), np. w Baile an Chaisleáin (ang. Ballincuslane) → Miasto Zamku;
- *gleann* („dolina”), np. w Gleann Dá Loch (ang. Glendalough) → Dolina Dwóch Jezior;
- *áth* („bród”), np. w Áth Dara (ang. Adare) → Bród Dębu;

¹³ Więcej na temat tej nazwy piszę w kolejnej części artykułu.

¹⁴ Tymi obcymi byli Duńczycy, którzy mieli tutaj swoją osadę jeszcze przed przybyciem Anglo-Normanów.

- *gort* („pole”), np. w An Gort Fada (ang. Gortfad) → Długie Pole;
- *ard* („wysokość”), np. w Cluain Ard (ang. Clonard) → Wysoka Łąka;
- *dubh* („czarny”), np. w Dubháth (ang. Duagh) → Czarny Bród;
- *cúil* („róg”, „kąt”), np. w An Chúil Rua (ang. Coolroe) → Czerwony Róg;
- *bán* („biały”), np. w An Bhinn Bhán (ang. Binbane lub Benbaun lub Benbane lub Binbawn) → Biały Szczyt;
- *corr* („okrągłe wzgórze”), np. w Corr an Tobair (ang. Corratober) → Okrągłe Wzgórze Studni;
- *ceathrú* („ćwiartka”), np. w A Cheathrú Rua (ang. Carrowroe) → Czerwona Ćwiartka Ziemi;
- *abhainn* („rzeka”), np. w An Abha Mhuimhneach (ang. Munster River) → Rzeka Munsteru;
- *páirc* („pole”), np. w An Pháirc Mhór (ang. Parkmore) → Duże Pole;
- *rua* („czerwony”), jak wyżej;
- *tobar* („studnia”), jak wyżej;
- *inis* („wyspa”), np. w Inis Bó Finne (ang. Inishbofin) → Wyspa Białej Krowy;
- *teach* („dom”), np. w An Taobh Bán (ang. Teebane) → Biały Dom.

Są to jedynie wybrane przykłady nazw irlandzkich oraz ich angielskich odpowiedników. Więcej można ich znaleźć na wskazanej wyżej stronie internetowej.

Anglicyzacja irlandzkich nazw zasadała się na fonetyce. Odbywało się to w ten sposób, że osoba dokonująca zmiany nazwy irlandzkiej zapisywała ją po angielsku na podstawie brzmienia wyrazu w języku irlandzkim, który usłyszała. Stąd zapisy niektórych nazw wyglądają podobnie po irlandzku i angielsku, innych natomiast zupełnie nie można rozpoznać.

Mityczna onomastyka w Irlandii

Irlandzkie nazwy miejsc oraz innych elementów środowiska geograficznego, zwłaszcza te dawne, tkwią korzeniami w mitologii. Jak zauważyła Marie-Louise Sjoestedt (1994: 1): „Irlandczycy myślą o swojej historii w kategoriach mitologicznych; i w taki sam sposób o swojej geografii.” Mitologia irlandzka znalazła ucieleśnienie w ziemi irlandzkiej, która jest „świadkiem mitu” (Sjoestedt 1994: 1). Przewodnikiem w odkrywaniu mitologii na ziemi irlandzkiej jest zbiór opowieści (*senchas*) zapisanych w języku średnioirlandzkim prozą i wierszem, zwany *Dindsenchas*¹⁵ („Wiedza o miejscach”¹⁶), datowany na XI–XII wiek. Wcześniej opowieści te były przekazy-

¹⁵ *Renne Dindsenchas* jest kopią *Dindsenchas*, przechowywaną w bibliotece w Rennes.

¹⁶ Tłumaczone także jako „Historia miejsc”.

wane ustnie z pokolenia na pokolenie. Dotyczą one pochodzenia „godnych uwagi nazw miejsc (*dind*) w Irlandii – równin, gór, grzbietów, kopców, jezior, rzek, brodów, ujść rzek, wysp i tak dalej” (Stokes 1894: 272). Pełniejszy obraz tej onomastyki można otrzymać, wykorzystując materiał zawarty w dwóch innych dziełach: *Cóir Anmann* („Dopasowaniu miejsc”) oraz *Lebor Gabála Éirenn* („Księga najazdów na Irlandię” lub „Księga podbojów Irlandii”) ¹⁷. Pierwsze z nich, datowane na XIV–XV wiek, jest traktatem dotyczącym imion osób, a drugie, pochodzące z XI–XII wieku, zawiera mitologiczną prehistorię Irlandii, przy okazji wyjaśniając pochodzenie niektórych nazw geograficznych.

W *Lebor Gabála* wiodącą rolę odgrywają mężczyźni, podczas gdy w *Dindsenchas* na pierwsze miejsce w topograficznych mitach wysuwają się postacie kobiet. Nie dziwi zatem, że sama nazwa Irlandii (dzisiejsza *Éire*) pochodzi od kobiety – mitycznej *Ériu* (*Érin*), którą to na swojej drodze spotkali Milezjanie – ostatnia fala imigrantów opisana w *Lebor Gabála*. Właściwie, zmierzając do królewskiej siedziby Tary, Milezjanie spotykali na swojej drodze w różnych miejscach kolejno trzy eponimiczne boginie Irlandii: Banbę, Fódłę i jako ostatnią *Ériu*. Każda z nich zwracała się z prośbą do przybyszów o nazwanie jej imieniem ziemi, na której mieli się oni osiedlić. Życzenie każdej z nich zostało spełnione (zob. Cross, Slover 1996: 17–18) ¹⁸.

Należy dodać, że wśród Milezjan było trzech wodzów, synów Míla, których imiona są innymi wariantami imienia *Ériu*, mianowicie: *Ír*, *Érannán* i *Éremón*. Jednak to właśnie od kobiety pochodzi nazwa Irlandii. Irlandia jest kobietą, i nie ma w tym nic zaskakującego. Jeśli sięgniemy do mitologii irlandzkiej, to zobaczymy, że władca nie posiadał pełnej władzy królewskiej, dopóki nie miał żony – dopóki kobieta, w domyśle bogini będąca ucieleśnieniem ziemi, którą władca obejmował we władanie, nie uczyniła go królem, nie oddała się mu we władanie, a właściwie pod opiekę, jako że celtycki władca stawał się ojcem wszystkich poddanych i był rozliczany ze swojego panowania. W każdej chwili mógł być zdetronizowany w przypadku złych rządów mających wpływ na ziemię, którą władał – przestawała ona wydawać plony, stawała się jałowa (więcej: Gierek 2013).

Władca obejmujący władanie nad ziemią poślubiał ją, był z nią rytualnie łączony. Znajduje to odzwierciedlenie w nazwie święta *Feis Temra* („Święta Tary”), podczas którego miała miejsce legalizacja władzy króla. Ceremonia ta odbywała się w królewskiej siedzibie Tarze, w tekstach średniowiecznych nazywanej siedzibą *ard rí* („najwyższego króla”). Bardzo wymowna jest inna nazwa tegoż święta – *banais ríghí* lub *bainis rí*, oznaczająca „zaślubiny króla”. Słowo *bainis* jest utworzone z dwóch

¹⁷ John Carey (1994: 4) proponuje przyjąć tłumaczenie *Book of Taking* („Księga zajęcia”) lub *Book of Settlement* („Księga osadnictwa”). Więcej na temat *Lebor Gabála Éirenn* w: Gierek 2013.

¹⁸ Nie przytaczam całych legend, bo te można znaleźć we wskazanych przeze mnie publikacjach. Pomijam także szczegóły, które nie są istotne dla poruszanych tutaj zagadnień.

słów: *ban* („kobieta”) i *feis* („święto”). To drugie znaczy także „spać”, „spędzać z kimś noc”. A zatem król spędzał noc z kobietą, którą była *bandia* – bogini ucieleśniająca ziemię i zarazem Najwyższą Władzę Irlandii; dosłownie więc władca „spal ze swoim królestwem”.

Wspomniana wyżej Tara – w starożytnym irlandzkim Temair, w nowożytnym irlandzkim Teamhair – to właściwie Wzgórze Tary¹⁹ w hrabstwie Meath, znajdujące się ok. 40 km na północny zachód od Dublina. Wzgórze Tary oraz Wzgórze Uisnech (hrabstwo Westmeath) były nazywane „nerkami Irlandii”, co wskazuje na ich istotną życiową funkcję dla Irlandii i jej mieszkańców, a zarazem na personifikację ziemi. Nazwa Temair jest związana z Teą, żoną Éremóna, jednego z przywódców Milezjan. *Te-mair*, inaczej *Te(a)-múr*, znaczy „Wał/Ogrodzenie²⁰ Tei”. Kiedy Tea przybyła do Irlandii z mężem, otrzymała w darze obecne Wzgórze Tary, które sama sobie wybrała i kazała otoczyć wałem, jaki miała zobaczyć w Hiszpanii wokół grobu Tephē/Tēphis, córki Bachtera, króla tego kraju. Po śmierci została pochowana w jego obrębie (zob. Stokes 1894: 279). To, że Tara była ważnym miejscem pochówkowym począwszy od 2000 roku p.n.e., zostało potwierdzone przez badania archeologiczne²¹.

Nazwy Wzgórza Uisnech oraz hrabstwa Meath mają pochodzić od „głównego czarodzieja i głównego historyka Irlandii” o imieniu Mide, który jako pierwszy rozpałił ogień na ziemi irlandzkiej dla ludzi Nemedā, drugiej fali mitycznych osadników. Samo imię Mide (*mí-dé*) ma znaczyć „zły dym”. Tymimi słowami czarodziej Irlandii nazwali rozpalony przez Mide’go ogień, za co spotkała ich kara. Ucięto im języki, które zakopano w ziemi Uisnech, a Mide usiadł nad nimi. Wtedy to zastępcza matka Mide’go miała powiedzieć: „Wzniosły (*uais*) jest ten (*nech*), który jest tutaj tej nocy” (Stokes 1894: 297–298).

Innymi kobietami, których imionami zostały nazwane słynne nekropolie królewskie w pobliżu Tary, są Tlachtga (obecnie Hill of Ward²²) i Tailtiu. Początkowo były to miejsca pochówkowe wyłącznie dla kobiet. Tlachtga w staroirlandzkim ma znaczyć „Włócznia Ziemi” – *tlacht* („ziemia”), *gae* („włócznia”) (zob. Jones 2003). Tlachtga była córką druida Mug Roith. W miejscu nazwanym jej imieniem jednocześnie wydała na świat trzech synów, z których każdy pochodził od innego ojca – od trzech synów Szymona Maga. Tlachtga zmarła przy porodzie i została pochowana w miejscu śmierci (zob. Gwynn 1924: 186–191; Stokes 1895: 61–62).

¹⁹ Zob. zdjęcie: <https://www.istockphoto.com/pl/zdjęcie/widok-z-lotu-ptaka-na-wzg%C3%B3rze-tara-kompleks-archeologiczny-zawieraj%C4%85cy-szer%C4%99gm1169360363-323226912?phrase=hill+of+tara+ireland&searchscope=image%2Cfilm>.

²⁰ Ang. *rampart*.

²¹ Więcej na temat Tary w: Gierek 2013.

²² Zob. zdjęcie: <https://www.discoverboynevalley.ie/boyne-valley-drive/heritage-sites/tlachtga-hill-ward-athboy>.

Tailtiu była córką Magmóra (Wielkiej Równiny), króla Hiszpanii, oraz żoną Eochaida, syna Erca, który był jednym z wodzów plemienia Fir Bolg. Kiedy Fir Bolg zostali pokonani przez kolejnych mitycznych osadników przybyłych do Irlandii – Tuatha Dé Danann (Plemię Bogini Danu) – Tailtiu wyszła za mąż za jednego z ich wodzów. Na jej rozkaz wycięto Las Cuana – lub też ona sama to uczyniła i umarła z wyczerpania (Sjoestedt 1994: 30; Rees, Rees 1994: 167; Cross, Slover 1996: 13–14) – tak że mogła zamieszkać w tym miejscu, a potem zostać tam pochowana na swoje życzenie. Jej przybrany²³ syn Lug – jedno z najważniejszych bóstw w mitologii celtyckiej – miał ustanowić na jej cześć święto wraz ze zgromadzeniem ludu (zob. Stokes 1895: 50–51; Gwynn 1924: 146–163; Cross, Slover 1996: 13–14), które tam obchodzono jeszcze w XII wieku, a gry, zawody były urządzane do początku XIX w. Obecnie miejscowość ta nosi nazwę Teltown.

Jeszcze jedna postać kobieca jest związana z miejscem noszącym jej imię, w którym została pochowana i na cześć której odbywały się zgromadzenia, a mianowicie Carman. Wraz z trójką synów miała przybyć do Irlandii z Grecji w czasach rządów Plemienia Bogini Danu. Cała czwórka za pomocą czarów pustoszyła wszystko, co spotkała na swojej drodze. W końcu synowie zostali przegnani z Irlandii, a ich matkę zatrzymano jako gwarancję, że synowie już nigdy nie powrócą na Wyspę. Carman umarła w niewoli z żalu. Przed śmiercią poprosiła, aby na jej cześć urządzano jarmark w miejscu jej pochówku i aby zarówno to miejsce, jak i jarmark były nazwane jej imieniem (zob. Stokes 1894: 311–315). Święto to mogło być obchodzone jeszcze w 1000 roku (zob. Joyce 1903: 441). W *Leabhar Bhaile an Mhóta* („Księdze z Ballymote”) z XIV wieku jest podana inna osoba, od której imienia ma pochodzić nazwa tego miejsca, a mianowicie ódz Carman lub Garman żyjący w czasach legendarnego króla Ulsteru Conchobara (Joyce 1903: 434). Miejsce Carman przez niektórych badaczy (Stokes 1894: 315; Joyce 1903: 447) lokalizowane jest w pobliżu dzisiejszego miasta Wexford.

Do grona tragicznie zmarłych mitycznych kobiet, od których imion wzięły swoje nazwy znaczące miejsca w dawnej Irlandii, należy Macha. Będąc w ciąży, została zmuszona przez Ulsterczyków²⁴ do ścigania się z rumakami króla Conchobara. Wygrała wyścig, po którym zaraz urodziła bliźnięta (*emon*) i zmarła. Stąd nazwa królewskiej siedziby w prowincji Ulster – Emain Macha (Bliźnięta Machy) (fot. 1), obecnie Navan Fort²⁵. Także jej imieniem została nazwana równina (Mag Macha), choć w tym przypadku może chodzić o inną Machę – żonę Nemed, przywódcy trzeciej mitycznej fali osadników – która została pochowana na tejże równinie (zob. Gwynn 1924: 124–125). Według innej legendy miejscem pochówku Machy jest wzgórze

²³ Instytucja rodziny zastępczej była powszechna w społeczeństwie celtyckim. W Irlandii zachowała się w zmodyfikowanej formie aż do XVII–XVIII wieku (zob. Joyce 1903: 14–18).

²⁴ Mieszkańców Ulsteru – północnej prowincji Irlandii.

²⁵ Zob. zdjęcie: <https://www.alamy.com/stock-photo/navan-fort.html?sortBy=relevant>.

Fot. 1. Emain Macha (fot. B. Gierek)

Photo 1. Emain Macha (photo by B. Gierek)

znajdujące się 3 kilometry na wschód od Emain Macha – Ard Macha (Wzgórze Machy). Obecnie jest to miasto Armagh. W *Dindsenchas* wymieniona jest jeszcze jedna Macha, od której ma pochodzić nazwa Emain Macha, a mianowicie Macha Czerwonowłosa, córka króla Áeda. To ona miała wziąć do niewoli pięciu synów króla Dithorby i kazać im okopać fort. Jego obrys dokonała wokół siebie za pomocą broszki, klamry (*eo*), którą nosiła przy szyi (*muin*), stąd nazwa fortecy – *Eó-muin*, czyli „Emain” (zob. Gwynn 1924: 308–310; Stokes 1894: 279–283; Stokes 1895: 44–46).

Przykładem kobiety utrwalonej w onomastyce Irlandii jest także Bóand²⁶, żona Nechtána. Na skutek profanacji świętej studni Bóand została zatopiona przez ścigające ją wody studni i zamieniona w rzekę (zob. Stokes 1894: 315–316; Cross, Slover 1996: 597) – dzisiejszą Boyne w hrabstwach Offaly i Louth. Nazwa tej rzeki jest jednym z najwcześniej cytowanych irlandzkich toponimów, które jako „Buvinda”, czy też raczej jako „Bouvindā”, pojawia się w datowanej na II w. n.e. *Geographike hyphegesis* („Geografii”) Ptolemeusza. W uproszczeniu imię to można tłumaczyć jako „Biała Krowa” (*Bó* + *find*) (zob. Koch, Carey 2003: 411), jednak biorąc pod uwagę semantykę celtyckiego słowa *find/vind* – kolor biały, jasność,

²⁶ To jest wcześniejsza forma zapisu imienia, także Bóind, późniejszą jest Bóinn.

mądrość²⁷ – oraz rolę innych postaci z mitologii celtyckiej, można przyjąć, że oznaczało ono „Dającą Mądrość Krowę” (zob. Ó hÓgáin 1991: 49). Podobna historia, jak ta dotycząca profanacji studni, związana jest z Shannon, największą rzeką w zachodniej części Irlandii. Jej nazwa ma pochodzić od bogini-matki Sionnain (zob. Botheroyd 1997: 345).

Bogini Danu, identyfikowana przez średniowiecznych irlandzkich pisarzy z Anu (Aną), w *Sanas Chormaic* („Głosariuszu Cormaca”) z IX wieku nazwana *mater deorum hibernensium* („matką bogów irlandzkich”), w krajobrazie występuje jako *Dá Chích nAnann* (dosł. „Dwa Sutki/Piersi Anu”) (zob. Stokes 1868: 4–5; Ó hÓgáin 1991: 151). Są to dwa szczyty górskie z kopcami kamiennymi w pobliżu Killarney w hrabstwie Kerry, które przypominają piersi kobiety²⁸. Podobne dwa wzgórza znajdują się w pobliżu Newgrange (hrabstwo Meath). Tutaj nazwane są one imieniem jednej z irlandzkich bogiń wojny – *Dá Chích Mórríghna* („Dwoma Piersiami/Sutkami Morrígan”). Jej imię łączone jest także ze starożytnymi paleniskami, miejscami do gotowania zwanymi *fulachta* – *fulacht na Mór-Ríoghna* („*fulacht* Morrígan”), które są częstym elementem w krajobrazie Irlandii.

Chyba jednak najczęściej występującym w krajobrazie Irlandii imieniem jest Caillech Bérrí (Stara Kobieta/Wiedźma z Beare²⁹). To jej przypisuje się aktywny udział w kształtowaniu ziemi irlandzkiej, bowiem: miała wznieść góry ze skał przyniesionych w koszu wiklinowym ze Szkocji; wzgórza w hrabstwie Meath miały powstać z kamieni, które wypadły jej z fartucha; miała spowodować przemieszczenie się wysp u zachodnich wybrzeży hrabstwa Kerry czy też przyczynić się do ich powstania. Dzisiejsze Scariff i Deenish – wyspy u południowo-wschodniego wybrzeża półwyspu Iveragh (irl. Uíbh Ráthach) w hrabstwie Kerry – według etiologicznej opowieści miały powstać z jednej wyspy, którą siostra Caillech z półwyspu Dingle (irl. Corca Dhuibhne³⁰, ang. Corkaguiny) chciała jej podarować. Kiedy ciągnęła ją do półwyspu Beare, sznur, którym była obwiązana wyspa, przerwał się, a wyspa podzieliła się na dwie.

Położona u zachodniego krańca półwyspu Beare wyspa, nosząca zanglicyzowaną nazwę Dursey Island (hrabstwo Cork), w języku irlandzkim zwana jest Oileán Buí, co znaczy Wyspa Buń. Takie imię nosiła żona Luga. To ta wyspa miała być rezydencją Caillech. W odległości 4 kilometrów od niej znajduje się An Tarbh (Byk; ang. Bull)³¹, wyspa-skała, która według tradycji lokalnej jest cudownym bykiem Caillech

²⁷ Więcej na temat znaczenia słowa *find* w: Ó hÓgáin 1991: 208–210.

²⁸ Zob. zdjęcie: <https://voicesfromthedawn.com/city-and-the-paps/>, lub film: <https://www.youtube.com/watch?v=VfyDrok6JQ>.

²⁹ Półwysep Beare znajduje się na południowym zachodzie Irlandii w hrabstwach Cork i Kerry.

³⁰ Nazwa pochodzi od fikcyjnego przodka rodu z zachodniej części prowincji Munster zwanego Corca Dhuibhne (zob. Ó hÓgáin 1991: 119).

³¹ Zob. zdjęcie: <https://afloat.ie/sail/cruising/item/55484-kerry-s-bull-rock-provides-sport-plus-with->

zamienionym przez nią w skałę³². Na terenie Irlandii znajduje się wiele kamiennych obiektów uważanych za ludzi lub zwierzęta zamienione w kamień przez Caillech. Wyspa An Tarbh jest identyfikowana z mitycznymi zaświatami zwanymi *Tech Duinn* – „Domem Donna”. Donn był jednym z synów Mila, który za swoje aroganckie zachowanie wobec Ériu został ukarany śmiercią³³ – zatonął, zanim zdążył postawić nogę na ziemi irlandzkiej. Zgodnie z jego życzeniem³⁴ został pochowany na małej skalistej wysepce.

Imieniem Caillech nazwano: miasta (Baile na gCailleach – ang. Callystown w hrabstwie Louth oraz ang. Ballynagallagh w hrabstwie Limerick), górę (Slieve na Cailligh, w języku irlandzkim Sliabh na Caillí, czyli Góra Caillech) w hrabstwie Meath), jezioro (Loch na Caillí w hrabstwie Donegal) oraz różne konstrukcje kamienne. Sliabh na Caillí to w zasadzie pasmo wzgórz. To tutaj znajduje się Loughcrew³⁵, słynne cmentarzysko z grobowcami korytarzowymi. Jeden z kopców kamiennych na jego terenie zwany jest „Kopcem Wiedźmy”, a masywny blok kamienny przypominający siedzisko – „Krzeseł Wiedźmy”³⁶. Czasami całe cmentarzysko nazywane jest Slieve na Cailligh. Przykładem konstrukcji kamiennych są: „Leacht na Cailligh” – „Grób Cailleach” w hrabstwie Wexford; „Dom Wiedźmy”, zwany też „Domem Zakonnicy”, na terenie słynnego ośrodka klasztorowego w Monasterboice w hrabstwie Louth; oraz „Leaba Chailligh” („Łóżko Caillech”) w hrabstwie Cork, którym jest kamienne ogrodzenie wokół dolmenu³⁷, choć właściwie nazwa odnosi się do owego dolmenu. W Irlandii większość dolmenów zwana jest „Łóżkiem Diarmaida i Gráinne”, którzy są bohaterami opowieści Cyklu Feniańskiego. Uciekając przed Finnem mac Cumail, spędzali oni noc w takich obiektach, nigdy jednak dwa razy w tym samym miejscu.

Innymi lokalnymi boginiami-matkami uwiecznionymi w krajobrazie Irlandii są królowe wróżek – dawne boginie. Jedną z nich jest Áine, upamiętniona w licznych wzgórzach, których przykładami są Cnoc Áine (ang. Knockainey, czyli Wzgórze Áine) w hrabstwach Limerick, Donegal i Derry. W tym ostatnim parafia, na której terenie znajduje się wzgórze, nosi nazwę Lios Áine (ang. Lissan). W hrabstwie Louth imię bogini odnajdujemy w nazwach miasta Dún Áine (ang. Dunany) oraz skał/skały „Cathaoir Áine” („Krzeseła Áine”). Do tego ostatniego obiektu w języku angielskim dodano określenie *mad* – „szalone” i nazwa brzmi „Mad Chair of Dunany”

threading-the-eye-of-the-needle.

³² Więcej w: Gierek 2013: 98.

³³ Zob. *Lebor Gabála Érenn* (Cross, Slover 1996: 18–20).

³⁴ Taką wersję można znaleźć w *Dindsenchas* (Gwynn 1924: 310–311).

³⁵ Zob. zdjęcia: <https://boynevalleytours.com/loughcrew-cairns/>.

³⁶ Zob. np. <https://mythicalireland.com/blogs/news/the-hags-chair-at-loughcrew-the-throne-perhaps-of-an-ancient-queen-of-the-sky-and-the-land>.

³⁷ Dolmen to konstrukcja z kamieni wyglądem przypominająca stół, stąd jej nazwa, pochodząca z języka bretońskiego. Był to rodzaj grobowej komory kryjącej pochówek. Nad dolmenami zwykle usypywano kopce ziemne.

– „Szalone Krzesło z Dunany”. Widzimy, że w języku angielskim zostało utracone pochodzenie nazwy. Z pewnością zachowała je tradycja lokalna. Właściwości „krzesła” wiązano z działaniem wróżek, które mogły być złośliwe, sprowadzać na ludzi karę w postaci szaleństwa. Należy jednak pamiętać, że w dawnej tradycji celtyckiej, i nie tylko, szaleństwo oznaczało stan, w którym dana osoba kontaktowała się z bóstwem. Do tego grona należeli poeci.

Przykładem lokalnej bogini-wrózki (*fairies*), której imię pojawia się w nazwach, jest także Clíó(d)na³⁸. Szczególnie jest ona związana z hrabstwem Cork. Można tutaj zobaczyć dużą skałę, zwaną „Carrraig Chlóna Mhór” (ang. „Carrigcleena More”), czyli „Dużą Skałą Clíony”, otoczoną kręgiem mniejszych kamieni. Jeden z nich zwany jest „Carrraig Chlóna Bheag” (ang. „Carrigcleena Beg”), czyli „Małą Skałą Clíony”. Według tradycji ludowej Clíóna miała swój pałac pod „Dużą Skałą Clíony” i wiele razy widziano ją w jej pobliżu, jak oddawała się nocnym płasom w towarzystwie zastępu *fairies*. Ten krąg kamienny uważany był za straszne miejsce i nikt nie ośmielił się odwiedzać go w nocy z obawy, by nie zostać porwanym przez Clíónę i jej *fairies* (Ó hÓgáin 1991: 91). Jej imieniem zwana jest także fala – „Tonn Clidna” („Fala Clidny”) w Zatoce Glandore (zob. Stokes 1894: 437–438) w hrabstwie Cork, oraz w Zatoce Tralee w hrabstwie Kerry.

Święta góra w Irlandii, obecnie zwana Cruach Phádraig³⁹ (ang. Croagh Patrick w hrabstwie Mayo) (fot. 2), jest związana ze św. Patrykiem, który miał na niej pościć przez 40 dni (zob. Gierek 2002: 106–108). Wcześniej jednak zwana była Cruachán Aigili, od imienia syna Derga (Czerwonego), który zabił Cliarę Cetach będącą pod jego ochroną. Za ten czyn został pozbawiony życia przez swojego wuja Cromderga, syna Connara (Gwynn 1924: 280–281). Cruachán Aigili jest dawnym miejscem kultu pogańskiego, któremu kres, przynajmniej według lokalnej tradycji, położył św. Patryk. Podobnie uczynił na Mag Slecht (Równinie Przygnębienia/Poniżenia) w hrabstwie Cavan. Nazwa tej równiny związana jest z okrutnym bożkiem Crommem Cruaich, którego wizerunek ze złota był otoczony dwunastoma bożkami z kamienia. To jemu Irlandczycy składali w ofierze jedną trzecią swoich pierwotnych, w zamian oczekując „mleka i zboża” (Gwynn 1924: 18–23; Stokes 1895: 35–36).

Z pobytom św. Patryka na Cruachán Aigili związana jest legenda o jeziorze obecnie znanym jako Loch Ceara (ang. Lough Carra) w hrabstwie Mayo. Jest ono identyfikowane z Findloch (Białym Jezioro). Swoją nazwę ma zawdzięczać św. Patrykowi, a właściwie stadu ptaków, które przyszło powitać przebywającego na górze świętego. Jezioro to stało się śnieżnobiałe po tym, jak ptaki uderzyły je swoimi skrzydłami, a św. Patryk je tylko pobłogosławił (Stokes 1894: 468–469).

³⁸ Wcześniejsze wersje: Clidna, Cliodhna.

³⁹ Zob. zdjęcie: <https://outsider.ie/ireland/croagh-patrick-essential-information/>.

Fot. 2. Cruach Phádraig (fot. B. Gierek)

Photo 2. Cruach Phádraig (Eng. Croagh Patrick) (photo by B. Gierek)

W przypadku gór Sliabh Bladhma⁴⁰ (ang. Slieve Bloom Mountains) na granicy hrabstw Laois i Offaly istnieją aż trzy wersje pochodzenia ich nazwy. Według pierwszej, Bladma lub Blod, syn Cú, zabił kowala Bregmaela, a następnie zajął jego ziemię na górze, stąd jej nazwa Sliabh Bladma. Druga wersja mówi o Bładzie, synu Breogana, który umarł na tej górze na skutek zarazy. W trzeciej wersji jest mowa o „*sea-bleda*”, czyli inaczej o potworach morskich, zwanych także *ruiseda*, które żyły zarówno w wodzie, jak i na suchym lądzie. To one niszczyły drzewa, stąd nazwa góry: „potworna Sliabh Bledma” (Stokes 1894: 301).

Nazwa Wzgórza Ailinne – Cnoc Ailinne (ang. Knockaulin) – w pobliżu Kilcullen w hrabstwie Kildare oraz Aillend, starożytna nazwa ogromnego fortu na tymże wzgórzu, mają pochodzić od Aillenn, córki króla prowincji Leinster Lugaida. Została ona porwana i zhańbiona przez Crema Mardę i z tego też powodu miała umrzeć ze wstydu. Według innej wersji, dotyczącej nazwy twierdzy, podczas budowy wału fortu Buirech natknął się na kamień i odrzucając go zawołał: „*Ail and* ‘tam kamień!’” i tak już zostało (zob. Stokes 1894: 309–310).

⁴⁰ To zapis w nowożytnym języku irlandzkim; starszą formą jest Sliabh Bladma.

Po ostatniej epoce lodowcowej, Irlandia była pokryta lasami w 80%, obecnie jest to jedynie około 11%. Ubytek ten spowodowały zmiany klimatyczne, ale także osadnictwo i rabunkowa gospodarka kolonialna, nasilająca się od połowy XVII wieku. Niektóre rejony Irlandii są zupełnie pozbawione drzew, jak np. skalisty obszar Burren w hrabstwie Clare, inne w dalszym ciągu mają urokliwe lesiste miejsca pełne historii zmieszanej z mitologią. Jednym z nich jest Feeguile, las w hrabstwie Offaly, w którym św. Brechán zbudował kościół, a konkretnie w miejscowości Clonsast. Las ten miał powstać z wiązki gałązek, którą Gaible, syn Ethadona, ukradł Ainge, córce Dagdy, i wyrzucił. W miejscu, w którym upadła, wyrósł z niej piękny las nazwany FídnGaibli – Las Gaiblego. Nazwa lasu może także pochodzić od rzeki Gabal (Widły), która przez niego przepływa. Według innego etiologicznego przekazu nazwa ta pochodzi od Gabal Gairechtach, córki Golla, która utonęła w tej rzece po tym, jak jej mąż został zabity (zob. Stokes 1894: 302–303).

Powszechnym elementem środowiska geograficznego jest w Irlandii woda występująca w różnej formie – rzeki, ich ujścia, jeziora, morze, ocean, studnie. Tych ostatnich jest w Irlandii ponad 3000. Większości pogańskich świętych studni wraz z chrystianizacją zmieniono także nazwy na imiona świętych (zob. Logan 1992). Wyżej wspomniałam już o słynnych rzekach, tutaj chciałabym się odnieść jeszcze do paru innych zbiorników wodnych. Jednym z nich jest rzeka Barrow wolno płynąca przez hrabstwa: Laois, Kildare, Carlow, Kilkenny, Waterford i Wexford. Jej nazwa może oznaczać „cichą rzekę” (*dumb water*), jako że ma pochodzić od słowa *Berba* składającego się ze słów: *ber* lub *bir* („woda”) oraz *ba* („cicha”). Te „ciche wody” są związane z wrzuceniem do niej popiołu pozostałego z trzech serc Meche, syna Morrígain, w których były węże. Meche został zabity przez Mac Cechta. Gdyby tego nie uczynił, to węże te spustoszyłyby całą Irlandię. Kiedy Mac Cecht wrzucił popiół do rzeki „wszelkie stworzenie będące w niej wymarło i zagotowało się” (Stokes 1894: 304–305).

Inber n-Ailbine (lub Oillbine), to ujście Ailbine (Oillbine) – rzeki identyfikowanej ze współczesną rzeką Dilvin wpadającą do zatoki Malahide w hrabstwie Dublin. *Oillbine* ma oznaczać straszną zbrodnię, jakiej dopuściła się matka, zabijając własnego syna – którego ojcem był Rúad, syn króla Rigdonna – a następnie rzucając głowę dziecka za jego ojcem, którego nie mogła dogonić w łodzi z brązu wraz z ośmioma towarzyszkami (zob. Stokes 1894: 294–295; Cross, Slover 1996: 596).

Dość pokaźna grupa legend wiąże się z jeziorami. Wcześniej już przytoczyłam jedną. Dwie kolejne dotyczą Loch Éirne (ang. Lough Erne) (fot. 3) w hrabstwie Fermanagh na terenie Irlandii Północnej. Według jednej z nich, jezioro wytrysnęło w miejscu, gdzie Fiacha Labrainne stoczył bitwę z ludźmi Érnaí. Druga legenda wskazuje na Érne, córkę Borga Ryczącego, która sprawowała pieczę nad grzebieniami i szkatułkami Medb, królowej prowincji Connacht. Wraz z innymi dziewczętami Érne utonęła w Jeziorze Érne, uciekając w popłochu przed przerażającym przybyszem z zaświatów zwanym Olc Ai (Stokes 1894: 483–484).

Fot. 3. Widok na Loch Éirne Íochtair z Daimhinis (fot. B. Gierek)

Photo 3. View of Loch Éirne Íochtair (Eng. Lower Lough Erne) from Daimhinis (Eng. Devenish Island) (photo by B. Gierek)

Loch Con (ang. Lough Conn) w hrabstwie Mayo, to Jezioro Chartów lub Wilczarzy. Jego nazwa pochodzi od dwóch stad psów – Manannana mac Lir (syna Lira) i Moda – których zadaniem było unieszkodliwić świnie pustoszącą cały kraj. W pogoni za nią psy wskoczyły do jeziora, w którym zostały utopione przez świnie (Stokes 1894: 474–475). Jak widać, w tym przypadku nazwa jeziora pozostała niezmienną do dziś.

W *Dindsenchas* wymienionych jest bardzo wiele jezior i legend wyjaśniających pochodzenie ich nazw, ale znacznie więcej jest legend dotyczących równin. Wcześniej podałam już dwa przykłady równin, tutaj wspomnę o jeszcze jednej. Chodzi o Mag Life (Równinę Liffey) w hrabstwie Kildare, przez którą przepływa rzeka Liffey, wpadająca do Zatoki Dublińskiej. Jej nazwa ma pochodzić od Life, córki Cannana Pikta, która wraz z mężem Deltbanną, synem Druchta, osiedliła się na południe od Tary. Ponieważ spodobała się jej równina, przez którą podróżowali, poprosiła, by nazwać ją jej imieniem. Istnieje także prawdopodobieństwo, że nazwa ta pochodzi od słowa *Fea* (Jasna), bowiem właśnie jako taką ujrzała tę równinę Life (zob. Stokes 1894: 303–304).

Fot. 4. Miejsce po „sadzawce”, części rzeki Life, na terenie zamku w Baile Átha Cliath (fot. B. Gierek)

Photo 4. The site of „the pool”, part of the River Life (Eng. Liffey), in the grounds of the castle at Baile Átha Cliath (Eng. Dublin) (photo by B. Gierek)

Interesująca jest nazwa stolicy Republiki Irlandii i jej pochodzenie, a mianowicie Dublina. W rocznikach występuje jako *Duibh-linn*, co w łacińskim żywocie św. Kevina jest tłumaczone jako *nigra therma*, czyli „czarna sadzawka” (Joyce 1869: 363). Prawdopodobnie jest to ta część rzeki Liffey, która w dawnych czasach była znana jako *Pool* – „sadzawka” lub „dziura” (Stokes 1894: 327), a miejsce po niej znajduje się obecnie na terenie zamku w Dublinie (fot. 4). W *Dindsenchas* jest podane mityczne pochodzenie nazwy *Dublind*. Nie wiadomo jednak, czy odnosi się do stolicy Irlandii, jako że na Wyspie znajduje się kilka miejsc o tej nazwie. Otóż, ma ona pochodzić od Dub, córki Roduna, syna Cassy, która była druidką. Zazdrosna o drugą żonę swojego męża za pomocą czarów doprowadziła do zatopienia jej domu wraz całą jej rodziną. Świadcem tego był służący zatopionej rodziny, który przy użyciu procy zabił Dub, a ta upadła do sadzawki (*lind*), stąd nazwa miasta (Stokes 1894: 326–327; Cross, Slover 1996: 598). Dublin to zanglicyzowana nazwa stolicy, bo irlandzka brzmi Baile Átha Cliath (Miasto Brodu Płotków). W dawnych czasach sposobem na przeprowienie się na drugą stronę rzeki było zbudowanie rodzaju mostu z drewnianych płotków.

Właśnie taki, łączący drogę z Tary do Wicklow przerzucono przez Liffey (zob. Joyce 1869: 45–46). Według legendy, taka przeprawa z plecionki powstała, aby Leinsterczycy mogli przeprowadzić przez nią owce jako daninę, okup dla Ulsterczyków (Stokes 1894: 328–329).

Z kolei miasto Waterford, to w języku irlandzkim Port Láirge (Port Uda). Nazwa ta związana jest z Rothem, synem Cithangi, który został zwabiony i uspijony śpiewem syren. Kiedy syreny go transportowały, jego udo zostało uniesione przez morze i dotarło do dzisiejszego Port Láirge, stąd jego nazwa (Stokes 1894: 432–434).

Odnośnie do nazwy miasteczka An Nás (ang. Naas) w hrabstwie Kildare istnieją dwie wersje. Według pierwszej z nich nazwa ta pochodzi od Násy, syna Dorncli, jednego z budowniczych fortów pracującego dla Eochaida Surowego, męża wspomnianej wcześniej Tailtiu. Według drugiej wersji, Nás była jedną z żon Luga. Kiedy umarła, została pochowana w miejscu, które wzięło nazwę od jej imienia (zob. Stokes 1894: 316–318).

Tę mitologiczną część artykułu chcę zakończyć legendą związaną ze słynną siedzibą królowej Medb – z Ráth Cruachan (ang. Rathcroghan) w hrabstwie Roscommon. W jej pobliżu znajdowała się niemniej słynna jaskinia, która była wejściem do zaświatów. Ráth Cruachan jest identyfikowany z obszarem zajmującym 6,5 kilometrów kwadratowych, na którym znajduje się ponad 240 stanowiskami archeologicznymi. Pośród nich są liczne prehistoryczne groby z epoki brązu i żelaza oraz okrągłe forty datowane na wczesne średniowiecze. *Ráth* znaczy „fort”, natomiast Cruachan było imieniem służącej Etáin, z którą udała się ona do „Kopca Elfów w Cruachu”. Za trud podróży tak daleko została nagrodzona – Midir nazwał ten kopiec jej imieniem (Stokes 1894: 463–464).

Irlandzka onomastyka związana jest zatem nie tylko z osobami, z ich działaniem, ale także ze zwierzętami oraz z mitycznymi wydarzeniami, do których można zaliczyć legendy związane z irlandzkimi świętymi. Spekulacje dotyczące natury otaczającego ludzi świata fizycznego nie są specyfiką irlandzką, można je znaleźć we wszystkich kulturach. Natura zawsze pobudzała wyobraźnię ludzką, co prowadziło do powstania licznych opowieści, legend. Powyżej przytoczyłam jedynie przykłady, niewielką część bogatej onomastyki Irlandczyków.

Wnioski

Nazwy miejsc oraz innych elementów środowiska geograficznego należą do dorobku kulturowego danej społeczności, zostały ukształtowane zgodnie z zasadami języka społeczności, która je stworzyła (Mac Giolla Easpaig 2008: 164). W nich znajdują odzwierciedlenie ziemia i język (Bradley, Kennelly 2008: 256). W przypadku Irlandii to dziedzictwo jest bardzo istotne, ponieważ jest świadectwem dominacji

języka irlandzkiego na tych terenach przez około dwa tysiąclecia. Irlandzkie nazwy elementów środowiska geograficznego są również świadectwem relacji człowieka ze środowiskiem naturalnym. Mamy tutaj do czynienia nie tylko z fuzją wspólnoty i terenu, która dokonuje się poprzez identyfikowanie miejsc historycznych z naturalnymi (por. Smith 2009: 265–318), ale także, a nawet w większej części, z identyfikowaniem miejsc naturalnych z mitycznymi. Wydarzenia prehistoryczne przeplatają się z mitycznymi, tak że trudno jest jednoznacznie stwierdzić, co jest czystą fantazją, a co faktycznie miało miejsce. W rozwiązywaniu tych problemów z pomocą przychodzi archeologia, odkrywając m.in. pozostałości konstrukcji opisanych w legendach, mitach.

Irlandia nie jest odosobnionym przykładem utraty, czy też tracenia – procesu jeszcze niezakończonego – wręcz intymnej więzi z ziemią, ze środowiskiem naturalnym. Jest to trend globalny związany z nowoczesnością (zob. Giddens 1991, 1992), postępowaniem technologicznym oraz przemieszczaniem się ludzi, zarówno w obrębie tego samego kraju, jak i poza jego granice. W przypadku Irlandii, a zwłaszcza obszarów *Gaeltacht*, migracje są w dużej mierze związane z problemami ekonomicznymi. To właśnie one, w połączeniu z wielowiekową polityką wynaradawiania, prowadzoną przez kolonizatora angielskiego, a potem brytyjskiego, doprowadziły do sytuacji, w której obecnie większość Irlandczyków w Republice Irlandii nie posługuje się tym językiem na co dzień.

Enigmatyczny jest odsetek 40% populacji, który zadeklarował, że potrafi mówić po irlandzku. Nawet jeśli te osoby rozumieją pisany język irlandzki, nie oznacza to, że znając czy widząc nazwę miejsca w tymże języku, znają jej pochodzenie. To samo można powiedzieć o Polakach, którym udało się zachować własny język, pomimo tak tragicznych wydarzeń w historii Polski. Bo ilu Polaków widząc nazwę miejsca zna jej pochodzenie? O ile legendy związane z nazwami miast Kraków i Warszawa mogą być przyswojone przez większość Polaków, pochodzenia nazwy miejscowości Brzezinka można się domyślać – miejsce porośnięte brzoźami, to ile osób wie, że nazwa wsi Swaróżyn pochodzi od słowiańskiego boga Swaróżyca? A czy nazwa Trzebinia pochodzi od „trzebienia” (wycinania) lasów, czy od słowiańskiej ofiary zwanej „trzeba”, a może jej pochodzenie jest jeszcze inne? Do tego potrzebna jest wiedza, w tym przypadku lokalna, przekazywana z pokolenia na pokolenie – żywa tradycja, choć z pewnością znajomość języka odgrywa tutaj niebagatelną rolę (por. Gal 2010: 47–48).

Dawniej przekazem tradycji zajmowali się starsi ludzie, w Irlandii zwani „opowiadaczami historii” (irl. *seanchaithe*). W wielkim słowniku irlandzko-angielskim (Ó Dónaill 1992: 1076) podane są dwa znaczenia słowa *seanchaí* (lp.): (1) literackie: *Custodian of tradition, historian*; (2) *Reciter of ancient lore, traditional story-teller*. Pierwsze z nich ma mocniejszy wydźwięk z uwagi na użycie słowa „kustosz”, „strażnik”, które wskazuje na bogactwo, za jakie uważano tradycję, starożytną wiedzę, dawne opowieści, których należało strzec. Dawniej był to przekaz naturalny, dzisiaj

opowiadanie historii (w rozumieniu opowieści) jest zinstytucjonalizowane, uważane za rodzaj sztuki⁴¹.

Bogactwo nazw miejsc w języku irlandzkim z pewnością pozostanie częścią kultury irlandzkiej, pytanie jednak, czy będzie to jedynie część dorobku z przeszłości udokumentowana w dziełach leżących na półkach bibliotecznych (i porastających kurzem?) lub w zbiorach elektronicznych, traktowana jak sztuka, być może przywoływana okazjonalnie, by uświetnić jakieś ceremonie, czy też jest jeszcze możliwy powrót do żywej, przeżywanej tradycji, do intymnej więzi z ziemią, środowiskiem naturalnym? Jeśli tak, to w jakiej formie? Czy tradycja i nowoczesność muszą być postrzegane jako dychotomia, czy można znaleźć dla nich wspólną platformę?

Literatura

- Acht na dTeangacha Oifigiúla 2003. Osradharc/Official Languages Act 2003. Overview*, An Roinn Gnóthai Pobail, Tuaithe agus Gaeltachta/Department of Community, Rural and Gaeltacht Affairs, Baile Átha Cliath/Dublin, www.ocla.ucc.ie/OfficialLanguages/en/overview.pdf (dostęp: 21.11.2012).
- Athbheochan na Gaeilge/The Restoration of the Irish Language*, 1965, Arna Fhoilsiú ag Oifig an tSoláthair, Baile Átha Cliath.
- Auer P., Schmidt J.E. (red.), 2010, *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*, t. 1, De Gruyter Mouton, Berlin.
- Botheroyd S., 1997, *Irland. Mythologie in der Landschaft. Ein Reise- und Lesebuch*, Hässer, Irland Journal, Darmstadt.
- Bradley F., Kennelly J.J., 2008, *Capitalising on Culture, Competing on Difference: Innovation, Learning and Sense of Place in a Globalising Ireland*, Blackhall Publishing, Blackrock.
- Bunreacht na hEireann (Dreacht) – Coiste*, 1937, Dáil Éireann Debate [z dnia 25.05.1937], t. 67, nr 8, www.debates.oireachtas.ie/dail/1937/05/25/00014.asp (dostęp: 21.11.2012).
- Carey J., 1994, *The Irish National Origin-Legend: Synthetic Pseudohistory*, University of Cambridge, Cambridge, <https://www.asnc.cam.ac.uk/publications/Quiggin/ECQ%20Vol%201%201994%20Carey.pdf> (dostęp: 21.11.2012).
- Central Statistics Office, www.cso.ie/en/ (dostęp: 30.11.2023).
- Cross T.P., Slover C.H. (red.), [1936] 1996, *Ancient Irish Tales*, Barnes & Noble Books, New York.
- Cunliffe B., 1979, *The Celtic World*, The Bodley Head, London.
- Falileyev A., Gohil A. E., Ward N., 2010, *Dictionary of Continental Celtic Place-Names. A Celtic Companion to the Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, CMCS, Aberystwyth.
- Friel B., 1996, *Translations*, [w:] B. Friel, *Plays One*, Faber and Faber, London, 377–451.

⁴¹ Zob. <https://www.storytellersofireland.org/>.

- Gal S., 2010, *Language and political spaces*, [w:] P. Auer, J. E. Schmidt (red.), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*, t. 1, De Gruyter Mouton, Berlin, 33–50.
- Giddens A., [1990] 1991, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge.
- Giddens A., [1991] 1992, *Modernity and Self-Identity*, Polity Press, Cambridge.
- Gierek B., 2002, *Tradycja celtycka w życiu religijnym współczesnego społeczeństwa irlandzkiego*, Zakład Wydawniczy »NOMOS«, Kraków.
- Gierek B., 2013, *Religie Celtów*, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Gierek B., 2018, *Język irlandzki jako element tożsamości kulturowej Irlandczyków w Republice Irlandii w XX i XXI wieku*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Gwynn E., 1924, *The Metrical Dindshenchas*, cz. 4, Hodges, Figgis, Dublin.
- Horton J., Kraft P., [2013] 2014, *Cultural Geographies. An Introduction*, Routledge, London.
- Jerome (St.), 2010, *Commentary on Galatians*, przeł. z łac. A. Cain, The Catholic University of America Press, Washington D.C.
- Jones M., 2003, *Jones's Celtic Encyclopedia*, <https://www.maryjones.us/jce/tlachtga.html> (dostęp: 20.06.2023).
- Joyce P.W., b.r.w., *Irish Names of Places*, t. 1, Phoenix Publishing Co., Dublin.
- Joyce P.W., 1903, *A Social History of Ancient Ireland*, t. 2, Longmans, Green, and Co., London.
- Koch J.T., 2009, *A Case for Tartessian as a Celtic Language*, *Palaeohispanica*, 9, 339–351.
- Koch J.T., Carey J. (red.), [1994] 2003, *The Celtic Heroic Age. Literary Sources for Ancient Celtic Europe and Early Ireland and Wales*, Celtic Studies Publications, Malden, Massachusetts.
- Logan P., 1992 [1980], *The Holy Wells of Ireland*, Colin Smythe, Buckinghamshire.
- Mac Giolla Easpaig D., 2008, *Placenames Policy and its Implementation*, [w:] *A New View of the Irish Language*, red. C. Nic Pháidín, S. Ó Cearnaigh, Cois Life, Dublin, 164–177.
- Mitchell D., [2000] 2001, *Cultural Geography. A Critical Introduction*, Blackwell Publishers, Oxford.
- Nic Craith M., 1999, *Language and the Creation of Boundaries: The Irish Case*, [w:] *The Irish Border: History, Politics, Culture*, red. Malcolm Anderson, Eberhard Bort, Liverpool: Liverpool University Press, 175–200.
- Northern Ireland Statistics and Research Agency (2022) *Census 2021. Main statistics for Northern Ireland. Statistical bulletin. Language*, <https://www.nisra.gov.uk/system/files/statistics/census-2021-main-statistics-for-northern-ireland-phase-1-statistical-bulletin-language.pdf> (dostęp: 30.11.2023).
- Ó Danachair C., 1969, *The Gaeltacht*, [w:] *A View of the Irish Language*, red. B. Ó Cúív, Stationery Office, Dublin, 112–121.
- Ó Dónaill N. (red.), [1977] 1992, *Foclóir Gaeilge-Béarla*, An Gúm, Baile Átha Cliath.
- Ó Giollagáin C., Mac Donnacha S., 2008, *The Gaeltacht Today*, [w:] *A New View of the Irish Language*, red. C. Nic Pháidín, S. Ó Cearnaigh, Cois Life, Dublin, 108–120.

- Ó Giollagáin C., Mac Donnacha S., Ní Chualáin F., Ní Shéaghda A., O'Brien M., 2007, *Comprehensive Linguistic Study of the Use of Irish in the Gaeltacht: Principal Findings and Recommendations*, The Department of Community, Rural and Gaeltacht Affairs, Dublin, [www.ahg.gov.ie/en/20YearStrategyfortheIrishLanguage/Publications/Comprehensive_Linguistic_Study_of_the_Use_of_Irish_in_the_Gaeltacht_\(summary\).pdf](http://www.ahg.gov.ie/en/20YearStrategyfortheIrishLanguage/Publications/Comprehensive_Linguistic_Study_of_the_Use_of_Irish_in_the_Gaeltacht_(summary).pdf) (dostęp: 21.11.2012).
- Ó hOgáin D., 1991, *Myth, Legend & Romance. An Encyclopædia of the Irish Folk Tradition*, Prentice Hall Press, New York.
- Ó Riagáin P., 1992, *Language Maintenance and Language Shift as Strategies of Social Reproduction. Irish in the Corca Dhuibhne Gaeltacht: 1926–1986*, Institiúid Teangeolaíochta Éireann, Baile Átha Cliach.
- Ó Riagáin P., 1997, *Language Policy and Social Reproduction. Ireland 1893–1993*, Clarendon Press, Oxford.
- Placenames Database of Ireland, www.logainm.ie (dostęp: 20.06.2023).
- Price G. (red.), 2000, *Languages in Britain & Ireland*, Blackwell Publishers, Oxford.
- Rees A., Rees B., [1961] 1994, *Celtic Heritage*, Thames and Hudson, London.
- Sims-Williams P., 2006, *Ancient Celtic Place-Names in Europe and Asia Minor*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Sjoestedt M.L., [1949] 1994, *Gods and Heroes of the Celts*, Four Courts Press, Blackrock.
- Smith A.D., [1986] 2009, *Etniczne źródła narodów*, przeł. z ang. M. Głowacka-Grajper, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Stokes W., 1894, *The Prose Tales in the Rennes Dindsenchas*, *Revue Celtique*, 15, 272–336, 418–484.
- Stokes W., 1895, *The Prose Tales in the Rennes Dindsenchas*, *Revue Celtique*, 16, 31–83.
- Stokes W. (red), 1868, *Sanas Chormaic. Cormac's Glossary*, przeł. z irl. i łac. J. O'Donovan, O.T. Cutter, Calcutta.
- Storytellers of Ireland, <https://www.storytellersofireland.org/> (dostęp: 30.11.2023).
- Tuan Y.F., 1990 [1974], *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*, Columbia University Press, New York.
- Vidal de la Blache P., [1922] 1965, *Principles of Human Geography*, red. E. de Martonne, przeł. z fr. M.T. Bingham, Constable, London.
- Williams C.H. (red.), 1988, *Language in Geographic Context*, Multilingual Matters, Clevedon, England.

Bożena Gierek
Uniwersytet Jagielloński
Wydział Filozoficzny
Katedra Porównawczych Studiów Cywilizacji
ul. Grodzka 52, 31-044 Kraków
bozena.gierek@uj.edu.pl
ORCID: 0000-0003-4297-9002